PUTOVANJE I REPREZENTACIJE IDENTITETA I ALTERITETA U DJEČJEM ROMANU OD POČETKA 20. ST. DO 1941.

Lana MOLVAREC

The intention of this paper is to research how travel narratives construct representations of identity and alterity in selected children's novels published from 1907. to 1941. The paper aims contextualised, local and political reading instead of pedagogical or impressionist-estetical approach. A main thesis is that production of knowledge through discursive practices constitutes identity or alterity of characters as well as the knowledge depends on relations of power and its distribution within social and cultural field. Thus, I differiantate, using R. Williams's terminology, residual, dominant and emergent forms of discursive practices that product identity and alterity in analysed novels.

KEY WORDS: children's novel, travelling, representation, knowledge/power, identity/alterity.

1. Uvod

Uopće nema sumnje kako je putovanje jedna od najčešćih tema dječjeg romana, osobito pustolovnog žanra (Majhut 2005: 259, Hourihan 1997: 9). Kako ističe Hourihan u svojoj utjecajnoj studiji *Deconstructing the Hero. Literary Theory and Children's Literature* (1997), radi se o paradimatičnim, gotovo mitskim pričama koje sežu u davnu povijest svjetske književnosti (*Ep o Gilgamešu*, *Odiseja*), a reproduciraju se s malim razlikama sve do danas: s junakom u središtu, koji napušta sigurnost doma i odlazi tajanstvenim putovima otkrivati i savladavati divlje, egzotične predjele u potrazi za svojim ciljem. Dakle, osvajanje prostora u uskoj je vezi s linearnim napretkom naracije, sa savladavanjem problema koji junaku stoje na putu ostvarivanja cilja. Linearna progresija naracije neizostavno je obilježje pustolovnog romana kao žanra koji svoj užitak za čitatelje crpi upravo iz neizvjesnosti što će biti dalje, ali i iz sigurne predvidljivosti da će junak savladati sve prepreke i trijumfalno doći do cilja. Hourihan (1997: 45) navodi kako je na alegorijskoj razini to potvrda i osnaživanje narativa o konačnom spasenju (u kršćanskoj tradiciji), o evoluciji i društvenom napretku (u novome vijeku) čiji je nositelj naravno bijeli racionalni aktivni muškarac srednje ili više klase.

Već dosad spomenuti elementi ukazuju na to koji će me tip analize zanimati u ovome radu. Tema putovanja, izmještanja, lutanja neće me zanimati kao jedan od segmenata narativne organizacije teksta, nego kao topos koji nadrasta granice pustolovnog dječjeg romana te proizvodi mnoga značenja koja nadilaze unutarknjiževnu zbilju. Pritom je ključno napomenuti kako promatram dječju

BDD-A27191 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:57 UTC)

književnost. Ona nikada nije izolirana od šireg kulturnog konteksta, uvijek je proizvedena iz sveukupnosti kulturnih i društvenih silnica tzv. izvanknjiževne zbilje, no također i povratno djeluje, proizvodi to kulturno polje. Prema tome, neizbježno je uključena u „odnose moći, sustave vladanja, načine reprezentacije i mitove nacionalnog identiteta" (Bradford 2007: 4). Može se činiti kako ovdje navodim općepoznate postavke koje su već nekoliko desetljeća sastavnim dijelom suvremenog pristupa književnosti nakon tzv. kulturalnog obrata (usp. Duda 2002), no treba imati u vidu da je dječja književnost dugo bila promatrana kroz prizmu cijelog niza ograničavajućih interpretacija i paradigmi. S jedne strane, tu je "propedeutičko-pedagoška orijentacija istraživanja hrvatske dječje književnosti" (Hameršak 2009: 784). S druge strane, tu je, ponekad eksplicitno, ponekad implicitno upisana namjera implicitnog autora za oblikovanjem svog implicitnog i stvarnog čitatelja, djeteta, što doduše, nije samo hrvatska specijalnost jer se i u stranim tekstovima često ističe, npr. da je dječja fikcionalna književnost, osobito roman, nosila zadaću socijaliziranja djece, njihova uklapanja u obitelj, zajednicu, naciju i svijet (Carver Capasso 2003: 274)[1]. Dakle, dječja književnost dugo je vremena bila tretirana kao „društveno nadzirani sustav" (Zima 2011: 9) pa prema tome poruke i vrijednosti koje emanira trebaju biti prikladne za odgoj i oblikovanje budućih pripadnika zajednice. Također, njezina interpretacija i proučavanje bili su zauzeti navedenim funkcijama dječje književnosti prije negoli razotkrivanjem njezinih slijepih točaka i kritičkim osvjetljavanjem društvenih mehanizama koji sudjeluju u njezinoj proizvodnji. Još jedan pristup, aktualan u hrvatskoj znanosti o dječjoj književnosti od kraja 60-ih godina pa do kraja 20. stoljeća bio je estetičko-imanentistički (v. Hameršak, Zima 2015: 20-21), koji se koncentrirao na uvjerljivost fabule i likova, jezik i stil jer društveni i politički komentari nisu prikladni za svijet dječje književnosti (Bradford, 2007: 15). Treći pristup koji je ipak zbog povijesnog i društvenog konteksta slabije zastupljen u hrvatskim istraživanjima dječje književnosti jest liberalno-humanistički čije su bitne karakteristike usmjerenost na samoaktualizaciju subjekta, umanjivanje ljudskih i društvenih razlika u ime isticanja sličnosti u različitim vremenskim razdobljima i na različitim prostorima, čime se onemogućavaju partikularna, povijesno i politički kontekstualizirana čitanja (isto: 7).

Moja je namjera u ovome radu ponuditi upravo kontekstualizirano, partikularno, lokalno, povijesno, politički i ideološki kontekstualizirano čitanje. Najviše će me zanimati proizvodnja znanja književnog teksta koja se tiče identiteta subjekata i heteropredodžbi (zemalja, krajeva, ljudi). Pritom se postavlja teza da se takvo znanje (koje uključuje vrijednosti i ideološka uvjerenja) oblikuje kroz diskurzivne prakse (M. Foucault)[2], što nam može nešto reći o moći i njezinoj cirkulaciji društvenim organizmom, kao i o privilegiranim identitetima kao

[1] Sličnu misao iznosi i Bradford 2007: 6.

[2] Eluzivan pojam koji Foucault različito definira, no koristim definiciju iz *Arheologije znanja* (1972: 117) da se radi o tijelu anonimnih, povijesnih pravila.

BDD-A27191 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:57 UTC)

konstruktima tako konstituiranog znanja u odabranom povijesnom odsječku vremena.

Odabrani romani obuhvaćaju razdoblje od 1907. do 1941.[1], no osobito će nam biti zanimljiva 1913. godina i tridesete godine 20. stoljeća. Svi oni tematiziraju putovanje koje nije dio rutinskog svakodnevnog kretanja kroz prostor, što je tema koja ima osobit potencijal za diskurzivnu proizvodnju subjekta. Treba naglasiti da nije riječ o iscrpnoj i potpunoj analizi svih romana koji tematiziraju putovanje u navedenom razdoblju[2], no ipak vjerujem da je izbor dovoljno reprezentativan kako bi se mogli izvući određeni zaključci. Razlog zašto je izabrano baš to povijesno razdoblje krije se u činjenici da su ta desetljeća doba snažnog uspona i afirmacije romana kao književne vrste za djecu, kada se oblikuju složenije, intrigantnije reprezentacije važne za ovu temu te se nadilazi shematičnost u sadržaju i izvedbi, kao i prenaglašena didaktičnost 19. stoljeća u dječjoj književnosti, a prije ideološkog prijeloma 1945. i uspostave novih paradigmi u pedesetima.

Iako roman *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* nije prvi hrvatski dječji roman, obično se uzima kao ključna točka za inauguriranje romana o siročetu zaodjenutog u ruho pustolovnog romana (Majhut 2005: 240), ali još važnije i kao nulta točka dječjega romana, svevremenski dječji klasik i temelj hrvatskoga kanona dječjega romana. S druge strane, tridesete godine 20. stoljeća otkrivaju cijeli niz različito akcentuiranih skupova znanja o sebi i o drugome, često međusobno ideološki proturječnih, pri čemu ću u analizi nastojati naglasiti koje reprezentacije su (p)ostale vidljive u kanonu te koje su u kasnijim zapisima hrvatske znanosti o dječjoj književnosti (što znači gotovo do kraja 20. stoljeća) isticane kao privilegirani nositelji značenja u stvaranju slike o tridesetim godinama (usp. Lovrić Kralj 2014).

2. **Identitet i alteritet**

Već je bilo spomenuto kako je putovanje okidač za diskurzivnu proizvodnju cijelog niza predodžbi. Jedan smjer predodžbi kreće od diskursa o izgradnji, razvoju, samoaktualizaciji autonomnog dječjeg subjekta koji se konstruira kao onaj koji je sposoban nositi se s izazovima odrasloga svijeta, a drugi od diskursa koji stvara slike o drugim nacijama, rasama, kulturama. Te dvije tendencije nipošto nisu strogo odijeljene, nego u romanima najčešće nailazimo na obje vrste predodžbe. Također, treba napomenuti da su diskursi o kojima će biti riječi u nastavku odijeljeni radi analitičke jasnoće i preciznosti, no da su često premreženi u književnim tekstovima.

[1] Popis analiziranih romana nalazi se u primarnoj literaturi.

[2] Postoji cijeli niz pustolovnih romana koji su izlazili u nastavcima, nepoznatih ili malo poznatih autora, uzbudljive fabule na nekom egzotičnom geografskom prostoru, daleko od doma, koji nisu ušli u ovo istraživanje (v. Majhut 2005: 349-353, Zima 2011: 112) jer se prednost željela dati sadržajno i naracijskim homogenijim autorskim ostvarenjima u kojima upotreba karakterističnih strategija romana u nastavcima za održavanjem fabularne napetosti nije toliko izražena te više dolaze do izražaja druge odrednice književnog teksta (upotreba rodnih i kulturnih stereotipa u oblikovanju likova, vrijednosti i svjetonazor implicitnog autora i sl.).

BDD-A27191 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:57 UTC)

Dakle, odabrani primjeri reprezentativni su za diskurs o kojemu je riječ, no ne treba ih shvatiti kao segmente koji djeluju izdvojeno od cjeline značenja koju stvara mreža diskursa.

2.1. Diskurs o konstituciji autonomnog subjekta

Na početku *Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića*, identitet glavnoga lika nam je nepoznanica, ne znamo ništa o njegovom podrijetlu, o njegovoj prošlosti, o njegovim roditeljima. Znamo društveni status i njegove individualne osobine. Motiv djeteta siročeta izrazito je čest u dječjoj književnosti, a ovdje nam signalizira socijalnu marginalnost glavnoga lika. Putovanje se uspostavlja kao pokušaj traganja za srećom. Kolikod nam se siroče činilo kao slabi subjekt, već na početku, samim činom odlaska iz jedinog doma koji je poznavao, Hlapića se reprezentira kao aktivnog subjekta te nositelja uvjerenja da je svaki pojedinac odgovoran za svoje samooblikovanje, u krajnjoj liniji i ostvarenje sreće. To neće osigurati ni roditelji, ni škola, ni sustav rada. Kroz putovanje Hlapić manifestira neka ključna obilježja kršćanskog etosa (usp. Zima 2011: 41/42): pomaganje drugima, požrtvovnost, samozatajnost, sposobnost opraštanja. Hlapić se kroz putovanje konstituira kao individuum modernih vrijednosti: individualnosti, rada, racionalnosti, pragmatičnog odnosa prema stvarnosti, samoostvarenja, samostalnosti, mogućnosti da mijenja sebe i druge. Tek nakon uspostavljanja Hlapića kao subjekta, on se i društveno ostvaruje: dobiva dom, afirmira se u poslu, zasniva obitelj. Pogledamo li Gitu ili glavnu junakinju Špoljarova *Tri bjegunca*, Milicu, vidjet ćemo da isto ne vrijedi za žene. Miličin je jedini autonoman čin bijeg iz cirkusa od zlostavljača, no nakon toga pokazuje bespomoćnost koja je navodi da se oslanja na sreću, padne kao žrtva jačih (zarobljeništvo kod Cigana) ili ovisi o neočekivanoj pojavi spasitelja (*deus ex machina* u obliku Gavre) koji joj osiguravaju bolju i sretniju budućnost. Njezino zajedništvo sa psom Kudrom i majmunom Lolom („veseli tercet“) koliko god na prvi pogled djelovalo kao dirljivo prijateljstvo djevojčice i životinja zapravo ukazuje na to da među njima nema ključne razlike u autonomiji subjekta: za sve troje netko se mora pobrinuti. Drugačija je situacija s Ivekom, glavnim junakom Vilovićeva romana *Pas Cvilek, dječak Ivek i dudaš Martin*. On je društveni otpadnik, Drugo u uskoj seoskoj sredini, živi u svojevrsnom prirodnom stanju izvan zakona i normi seoske zajednice, omogućava si preživljavanje u prirodi, izvan prostora sela, poznavanjem prirodnih zakona. Seoska zajednica prema njemu pokazuje strah i praznovjerje (optužuju ga da je vukodlak)[1], a on sam za razliku od tradicije romana o siročetu ne teži prihvaćanju dominantnih društvenih vrijednosti i uklapanju u dominantan model seoske zajednice, nego nasuprot tome, izgrađuje alternativni model vlastita socijalnog identiteta, ali i socijalne zajednice. Udružuje se s jednakim takvim socijalnim otpadnicima, psom Cvilekom i slijepim sviračem Martinom, s kojima konstituira svojevrsnu komunu koja bi se nakon prvobitne akumulacije kapitala

[1] Dubravka Zima konstatira kako je riječ o subverzivnome romanu na više razina, satiri na strah od drugoga (usp: 2011: 81), no da je cijena toga najvjerojatnije bila pad u zaborav i relativna nepoznatost toga romana.

BDD-A27191 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:57 UTC)

kroz milodar[1] održavala kroz autarkičnu poljoprivredu, paralelno sa seoskom zajednicom, ali načelno prihvaćenom i toleriranom od nje.

2.2. Diskurs o naciji i Drugima

Putujući dalekim i nepoznatim predjelima, junaci susreću ljude različitog etničkog i rasnog podrijetla, često vrlo različite kulturne pripadnosti od njihove. U romanu *U žarkoj Africi* pripovjedač i likovi, osobito svećenik Nikola u potpunosti preuzimaju kolonijalni diskurs te pokroviteljski stav prema „urođenicima". Tako su Afrikanci imenovani kao divljaci, opisani kao naivna i lakovjerna djeca koju fasciniraju raznobojna stakalca, biserje, dugmad, vrpce i krpice. Oni su fetišisti, njihova je vjera čudna pa nije neobično da bez prave vjere podliježu i kanibalizmu (Tomić 1907: 18-21). Katalog najgorih stereotipa se nastavlja: surovost, častohlepnost, krvoločnost, smrad tijela, potkupljivost, infantilnost. Vrijednosna opozicija je prosvijećeni europski kršćanski svijet, s kojim se pripovjedač i likovi bez ostatka poistovjećuju. Mirko svojom inteligencijom, sposobnošću, ali i kršćanskim načelom opraštanja uspijeva u svim svojim namjerama, pronalazi oca te čak navodi i crnoga kralja na suze pri rastanku, što se opisuje kao čudnovato jer valjda pripovjedača čudi kako takvo surovo primitivno stvorenje išta može ganuti. Vrlo eksplicitna deklarativna odanost kršćanstvu (s obzirom da se opisano demoniziranje Drugoga teško može svrstati u kršćanski postupak) kulminira na samome kraju romana kada otac i sin novcem od dijamanata dobijenih od crnoga kralja grade kapelicu u rodnome mjestu nakon povratka jer je taj novac izvor zla. Nakon ovog kataloga bezuvjetno preuzetog kolonijalnog diskursa, Miličina socijalna distanca prema Ciganima u romanu *Tri bjegunca* i sram da će netko pomisliti da njima pripada doimaju se prilično bezazleno. Roman *Mi putujemo* donosi predodžbu Amerike u kojoj se isprepliće perspektiva dječje začuđenosti novim i snažno naglašen nacionalni i domoljubni sentiment pripovjedača i likova. Nakon tučnjave Eduarda i američkog školskog kolege koji ga je zadirkivao, on kaže: „Ja sam Hrvat. Ne dam se ni u Americi vrijeđati." (Špoljar, 1941: 84). Dječaci se boje Kineza jer su gledali film gdje oni otimaju djecu, odvode ih u podrume i tamo muče. U drugoj prilici zalutaju u crnačku četvrt te se u strahu prisjećaju priča u kojima crnci nose velike britve kojima bijelcima režu grkljane i onda ih bacaju u kanale, iako pripovjedač naglašava kako su ih roditelji učili da postoje dobri i loši ljudi neovisno o rasi. Te dvije situacije ilustriraju snažan utjecaj medijski posredovanih rasističkih prikaza na djecu, osobito u rasno podijeljenoj Americi prve polovice 20. stoljeća. Još jedan motiv zajednički većini romana koji progovaraju o dalekim putovanjima jest konačan povratak domu što se objašnjava domoljubljem i osjećajem pripadnosti rodnom kraju, ukorijenjenosti i tradicijom.[2]

[1] Ne može se ne primijetiti u susretu Iveka i Martina pribjegavanje modelu *deus ex machina* jer je Martin kao slijepi prosac osigurao kapital za daljnju sigurnu Ivekovu budućnost.

[2] Izuzetak je na prvi pogled Jaša Dalmatin, ali on Gudžerat pretvara u svoj dom obilježen snažnim nacionalnokulturnim pečatom, kao svojevrsnu hrvatsku enklavu čije se zidine uspoređuju s dubrovačkima (usp. Majhut 2005: 272).

BDD-A27191 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:57 UTC)

U romanu *Jaša Dalmatin* nailazimo na nešto slojevitiju, no ambivalentnu reprezentaciju Drugih, u ovome slučaju, turskog i indijskog svijeta. Artikulira se orijentalistička predodžba o racionalnom zapadnom i iracionalnom istočnom čovjeku, npr. Jaša se čudi kada na trgovačkoj ekspediciji u Indiju koja kao cilj predstavlja izobilje i bogatstvo jedan Libijac nadomak cilja, dvadesetak kilometara pred prijestolnicom, odustaje od daljnjeg puta i ostaje u bijednom dronjavom selu zbog mističnog iskustva s nekom vješticom. Vladar Gudžerata, Mahmud, odudara od orijentalističkih stereotipa o muslimanima, a što Majhut tumači kao dio dugog procesa razvijanja neutralnih ili pozitivnih predodžbi o islamskom svijetu u hrvatskoj književnosti (usp. 2010: 151). Između Jaše i Mahmuda razvija se razumijevanje koje transcendira sve kulturne i vjerske razlike, a mogu ga osjetiti samo oni koji su duhovno slični. Jašino pjevanje i recitiranje dalmatinskih epskih pjesama ganutom Mahmudu nadaje se kao situacija prepoznavanja: „Njihovi se pogledi unakrstiše, a bili su jednaki u svojoj biti." (Brlić-Mažuranić, 2010: 393).

Bitan element u diskurzivnoj praksi konstruiranja Jakšina lika igra njegova etnička i vjerska pripadnost uklopljena u širi slavenofilski kontekst: ona služi kao motivacija postupaka i kao psihološka kategorija. Zbog čvrstine karaktera i urođenog talenta koji se izravno povezuju s njegovim dalmatinsko-dinarskim podrijetlom predodređen je za velike stvari, a moralnu čvrstoću mu osigurava bogumilska vjera.

Motiv slavenskog jedinstva i solidarnosti javlja se i u romanu *Gojko* Josipa Selaka. Dok su egzotični narodi na koje se nailazi na putu oko svijeta, prikazani kao krvoločni gusari (Kinezi), ubogi urođenici (Samojedi), ljudi čudnih i nerazumljivih običaja (Havajci), susret s Rusima izaziva bratsko oduševljenje i osjećaj zajedničkog identiteta: „Velika je naša majka Slavija! Njezina moć siže od jednoga kraja svijeta do drugoga. Mi Hrvati, Srbi i Slovenci ponosni smo, da smo i mi njeni sinci!" (Selak, 1936: 114). Pripovjedač je pun pohvale za rusku gostoljubivost i toplinu prema slavenskoj braći koji su brodom „Dalmacija" plovili oko svijeta i postigli velike uspjehe u borbi s kineskim gusarima. Na putu s Havaja prema San Franciscu nailaze na grupu Srba na čelu s Gazdom Jovančetom, slavnim putnikom oko svijeta, koja živi svojevrsnu pacifičku heterotopiju na svom Nušićevom ostrvu te uključuje u bratsko kolo sve putnike broda „Dalmacija". Uspjesi broda „Dalmacija" o kojima izvještavaju svjetski mediji svojevrsna su utopijska projekcija hrvatskog utjecaja u svijetu podijeljenim imperijalnim sferama interesa, neostvariv san o prebivanju u središtu moći svjetske politike. Na tom tragu, kao sporedan lik javlja se povijesna osoba, Dragutin Lerman, belgijski guverner istočnog Konga, kao svojevrsni hrvatski Kurtz, marioneta kolonijalnog srca tame.

2.3. **Diskurs znanosti i kapitalizma**

Michel Foucault u svome tekstu *Znanje/moć* ustvrđuje kako je disciplinarna moć, koja se često prakticira i osnažuje posredstvom znanosti, veliki izum buržoaskog društva bez koje ni kapitalizam ne bi bio moguć (1980: 105). U nastavku ću pokazati kako znanstvena spoznaja, utilitarizam, pozitivizam, vjera u tehnološki napredak idu ruku pod ruku s apologijom kapitalizma u dva romana koji te teme

BDD-A27191 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:57 UTC)

dotiču, *Gojko* i *Zlatne ruke*. Dosad nije bilo spomenuta bizarna teza na kojoj počiva cijeli roman *Gojko*, a ta je da je naslovni lik majmun koji ima nevjerojatnu sposobnost učenja zbog koje je postao idealni proizvod biopolitike (M. Foucault) - odgajan i obrazovan kao čovjek, aktivno sudjeluje u ljudskom društvu pri čemu je ljudima superioran. Gojkova priča zapravo je obrnuta Tarzanova priča (Majhut 2000), no veći bih naglasak u konstruiranju Gojkova lika stavila na teoriju evolucije jer je Gojkov brza neobjašnjiva intelektualna i društvena ontogeneza rekapitulacija mukotrpne filogeneze čovječanstva koja se mjeri u stotinama tisuća godina. Početna znanstvenofantastična teza u simboličkom smislu uspostavlja se kao progresistički diskurs o čovjeku koji žudi za novim spoznajama kojima unapređuje sebe i svijet. Gojko je nenadmašan u uporabi tehnologije i tehnološkim inovacijama, ali i u instrumentalnom stavu prema prirodi, u savladavanju prirode, podvrgavanju njezinih zakona zakonima ljudskog htijenja i ispunjavanja potreba. Od toga pa do apologije kolonijalne akumulacije kapitala koja je dala ključan zamah razvitku kapitalizma, mali je korak. Gojko u jednom od svojih istraživačkih pohoda susreće malu skupinu Samojeda preko kojih dolazi do nalazišta platine u Sibiru. Odmah je osnovano dioničko društvo za crpljenje platine, no Gojko kao glavni dioničar prodaje svoj udio ruskoj državi za tri i pol milijuna dolara. No, s obzirom da figurira kao nadograđeni, usavršeni čovjek, pokazuje se kao kapitalist s ljudskim licem jer pola milijuna uplaćuje siromašnima, a ostalo daje za zajedničke svrhe broda „Dalmacija“.
Glavni lik Heiligsteinova romana *Zlatne ruke*, Vojko Filipović je siroče, no njegova se sudbina razlikuje od Hlapićeve ili Miličine, od malih je nogu upućen na „kapitalističko naukovanje“ što ovaj roman čini svojevrsnim kapitalističkim odgojnim romanom. Vojkov učitelj je poduzetnik Žanić od kojeg dobiva prve lekcije protestanstske etike – požrtvovan rad, poštenje, konkurentnost, štedljivost, ekonomski i društveni uspjeh – prije nego što odlazi u inozemstvo, isprva u Berlin, kasnije u London kako bi izbliza učio kako se stječe *bogatstvo naroda*. Čitatelj o dotičnim gradovima ne saznaje ništa, no pripovjedač veliku pažnju poklanja opisivanju ekonomskog i društvenog mentaliteta njihovih stanovnika. Uskoro i sam Vojko veliča vrijednosti slobode rada, samostalnosti i meritokracije na koju nailazi u Engleskoj. Cijeli je roman ideološka apologija stvaranja, što rezultira bogatstvom koje se samo po sebi ne prezentira kao cilj, nego kao logična posljedica. Vojko je paradigma kapitalističkog *self-made* (samostvorenog) čovjeka, ali s ljudskim licem. Zanimljiva je njegova sklonost ulaganju novca u humanitarne aktivnosti, što se često u društvenoj kritici tumači kao iskupljenje osjećaja krivnje bogatih zbog nejednake distribucije bogatstva koja se tim činom dobrotvornoga rada samo perpetuira jer se ne dovodi u pitanje (usp. Žižek 2009). Da bi sretan kraj bio potpun, ženi Žanićevu kćerku i oplođuje svoj kapital Žanićevim nasljedstvom.

2.4. **Diskurs kršćanske utopije i kolektivističke heterotopije**

Heiligsteinovi *Mali križari* predstavljaju zanimljiv spoj povijesnog romana i začetka romana o dječjoj družbi (usp. Majhut 2005: 285), a osobiti su i zbog prikaza trinaestostoljetnog dječjeg križarskog rata koji se zaodijeva u diskurs svojevrsne dječje kršćanske fundamentalističke utopije. Dječak Etjen i njegovi mnogobrojni

BDD-A27191 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:57 UTC)

sljedbenici dubokom vjerom svoje čiste duše žele promijeniti temelje društvene zajednice, čiji je epitom oslobođenje Kristova groba, ne obaziruć se pritom na roditeljske i vjerske autoritete. S druge strane, otkrivaju svoju naivnu dječju narav kojom je lako manipulirati što uspješno i čine trgovci ljudima koji djecu namjeravaju iskoristiti za svoje interese. Fanatičnost čiste ideje ne prepoznaje pragmatičnu logiku materijalnih interesa, a svako pozivanje na razum promatra kao nedostatak vjere. Dječje ostvarenje autonomije kratkoga je vijeka i završava tragično, smrću ili ropstvom, čime se potvrđuje temeljna utopijska dimenzija koja se u tekstu ne iscrpljuje samo u kršćanskom predznaku, nego i kroz dječju drugost oslobođenu roditeljskog autoriteta (usp. Zima 2011: 70).

Michel Foucault donosi koncept heterotopije u svome tekstu *O drugim prostorima*. Taj pojam, iako utjecajan u kasnijoj književnoj i kulturnoj teoriji, u tome tekstu nije precizno metodološki određen, a u drugim tekstovima mu se ne vraća, tako da je metodološki fleksibilan i podložan raznim učitavanjima. To su heterogeni prostori koji su drugačiji po svom poretku od ostatka svijeta koji ih okružuje, može ih se odrediti kao kontraprostore koji ujedno i zrcale ono što je oko njih, no i izvrću. Ono što ih razlikuje od utopije jest to što su ti prostori realni (usp. Foucault 1986).

Na tragu te Foucaultove primjedbe, promatram vlak u Lovrakovu romanu *Vlak u snijegu* kao heterotopiju, kao privremeni realni prostor društvene solidarnosti i pravednih društvenih odnosa. To se osobito može iščitati na samome kraju romana kada Ljuban osjeća žaljenje što su stigli na cilj, što moraju napustiti vlak i vratiti se nesavršenoj svakodnevici, umjesto da otputuju u svijet, u daleke nepoznate krajeve (Lovrak 2011: 116). Paralelno s time razvija heterotopijsku viziju nekih budućih vlakova kojima će upravljati, a koji će snabdijevati nesretnu djecu, svakome prema potrebama, pazeći da nijedno ne bude zaboravljeno, sukladno svojoj dječjoj predodžbi idealne ljudske zajednice na čijem ostvarenju predano želi raditi. Tim se krajem romana simbolički oblikuje jedna nova diskurzivna praksa o djetetu kolektivizma unutar dječje književnosti koja će biti opće prihvaćena kao interpretativni okvir za proučavatelje dječje književnosti tridesetih godina 20. st. (usp. Lovrić Kralj 2014).

3. **Zaključak**

Vidljivo je da analizirani romani s temom putovanja koriste različite diskurzivne prakse da stvore cijeli niz reprezentacija koje pripadaju različitim sustavima znanja, režimima istine, formacijama moći, a konstituiraju identitet subjekta ili alteritet objekta. Sadržaj tih reprezentacija nudi uvid u mnogobrojne položaje koji se subjektu nude kao utjelovljenje diskurzivno konstruiranih poželjnih društvenih vrijednosti ili pak suprotno, kao njihova opozicija. Pogledamo li romane, vidjet ćemo da se jedni subjekti konstituiraju kroz neke već otprije u književnosti postojeće diskurzivne prakse, dok se drugi pokušavaju ustoličiti kroz nove, što moguće ukazuje i na promijenjene odnose moći u društvenoj zajednici. Većini romana zajednička je uspostava identiteta likova kroz neki od sljedećih elemenata

BDD-A27191 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:57 UTC)

diskurzivne formacije: nacionalnu identifikaciju, domoljublje, slavenofilsko zajedništvo, ukorijenjenost, pripadnost zajednici, kršćanski etos. Identitet manjeg broja likova, osobito Hlapića (koji se sasvim sigurno konstituira i kroz paradigmu kršćanskog etosa te manjim dijelom i kroz kapitalističku utilitarnost), te Iveka, proizveden je kroz afirmativni diskurs liberalno-humanističke vrijednosti autonomije, samostalnosti, osobne odgovornosti i samoaktualizacije. Identitet nekih likova oblikuje se preko nekih novih, pojavnih[1] diskurzivnih praksi koje naglašavaju pozitivizam, evolucijska načela, utilitarizam, kapitalističke vrijednosti, i to uglavnom u romanima napisanima '30-ih godina 20. stoljeća. U tom istom desetljeću javlja se pojavni oblik one diskurzivne prakse koja će se u znanosti o dječjoj književnosti desetljećima perpetuirati kao dominantna paradigma tridesetih godina 20. stoljeća te time zadobiti status kanona, s vremenom potiskujući sve druge režime istine: artikulacija identiteta djeteta u Lovrakovim romanima kroz socijalno senzibilizirani kolektivizam. Reprezentacije drugih naroda, rasa, religija, kultura i klasa opterećene su u velikoj mjeri kolonijalnim i imperijalnim, orijentalističkim ili naprosto šovinističkim i rasističkim diskursom.

U manjoj se mjeri pojavljuju rezidualne diskurzivne prakse gdje se dijete poima kao produžetak odrasloga prema kojemu treba pokazivati neupitnu poslušnost i odanost ili pak one koje prikazuju lik dobročinitelja, mecene, spasitelja neophodnim za osiguravanje sretnije budućnosti djeteta.

Literatura

Primarna literatura:

Brlić-Mažuranić, Ivana. 2010. *Čudnovate zgode šegrta Hlapića: pripovjest za malu djecu*. Slavonski Brod: Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod.

Brlić-Mažuranić, Ivana. 2010. *Jaša Dalmatin: potkralj Gudžerata*. Slavonski Brod: Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod.

Heiligstein, Dragoslav. 1930. *Zlatne ruke: zabavna pripovijest za djecu*. Zagreb: Književno-pedagoški konzorcij zagrebačkih učitelja.

Heiligstein, Dragoslav. 1931. *Mali križari: pripovijest iz svjetske povijesti godine 1212*. Zagreb: Knjižara „Merkantile".

Horvatova, Marija. 1915. *Andrija Medulić: povjesna pripovijetka*. Zagreb: Naklada Hrvatskog pedagoško-književnog zbora.

Lovrak, Mato. 2011. *Vlak u snijegu*. Zagreb: Mozaik knjiga.

Selak, Josip. 1936. *Gojko: po svem svijetu proslavljeni majmun-čovjek.* Zagreb: piščeva naklada.

Špoljar, Eduard i Branko. 1941. *Mi putujemo*. Zagreb: Izdanje Matice hrvatske.

Špoljar, Zlatko. 1930. *Tri bjegunca: pripovijest za mladež*. Zagreb: Naklada Škola i dom.

Tomić, Stjepan. 1907. *U žarkoj Africi: izvorna pripovijest za mladež*. Bjelovar: Tisak Lava Weissa.

Vilović, Đuro. 1934. *Pas Cvilek, dječak Ivek i dudaš Martin*. Zagreb: Binoza.

[1] Prema pojmu *emergent culture* Raymonda Williamsa (usp. 1977). Isti autor identificira još i dominantnu i rezidualnu kulturu. Preuzimam ta tri pojma za nešto drugačiji, ali ipak sličan kontekst.

BDD-A27191 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:57 UTC)

Sekundarna literatura:

Bradford, Clare. 2007. *Unsettling Narratives: postcolonial readings of children's literature*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.

Carver Capasso, Ruth. 2003. „La Bibliothèque rose". Children and Imperialism in Nineteenth-Century France. *The French Review*. 77 (2): 274-285.

Duda, Dean. 2002. *Kulturalni studiji: ishodišta i problemi*. Zagreb: AGM.

Foucault, Michel. 1972. *The Archeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.

Foucault, Michel. 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. New York: Pantheon Books.

Foucault, Michel. 1986. Of Other Spaces. *Diacritics*. 16 (1): 22-27.

Hameršak, Marijana. 2009. Višestruki odnosi i neočekivani ishodi: prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva. Časopis za suvremenu povijest. 41 (3): 783-804.

Hameršak, Marijana; Zima, Dubravka. 2015. *Uvod u dječju književnost*. Rukopis.

Hourihen, Margery. 1997. *Deconstructing the Hero: Literary Theory nad Children's Literature*. London and New York: Routledge.

Lovrić Kralj, Sanja. 2014. *Paradigme tridesetih godina 20. st. u hrvatskoj dječjoj književnosti*. Zagreb: doktorska disertacija

Majhut, Berislav. 2000. Tarzan u ogledalu. *Op. A*. 1 (0): 55-59.

Majhut, Berislav. 2005. *Pustolov, siroče i dječja družba: Hrvatski dječji roman do 1945*. Zagreb: FF Press.

Majhut, Berislav. 2010. Nastanak i recepcija Jaše Dalmatina. U: *Društvo i jezik: Višejezičnost i višekulturalnost*, (ur. Pavličević-Franić, Dunja; Bežen, Ante), 144-161. Zagreb: Učiteljski fakultet i ECNSI.

Williams, Raymond. 1977. *Marxism and Literature*. Oxford and New York: Oxford University Press.

Zima, Dubravka. 2011. *Kraći ljudi: Povijest dječjeg lika u hrvatskom dječjem romanu*. Zagreb: Školska knjiga.

Žižek, Slavoj. 2009. *First as Tragedy, Then as Farce*. London and New York: Verso.

BDD-A27191 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:57 UTC)